

4. Метафизика на битийните форми и жизнените процеси в условията на Земята като космическа система

Екологичните условия на Земята като космическа система са образувани в резултат на един цялостен диахронно организиран жизнен процес със свои пространствено-времеви характеристики. От историческа гледна точка той се проявява като “дърво” на развитието, съставено от различни степени на генезиса на нови качества на живота. Всяко от тях намира своето закономерно място в диахронната структура¹³ на Земята.

Тъй като развитието на жизнените процеси в условията на Земята има своя диахронна структура, обхващаща интервал от време около 3·6 милиарда години, трябва да се приеме, че интервалите се скъсяват, а динамиката на процесите се ускорява в съответствие със степента на развитието на живота. По такъв начин геоложкото време (като осево време) в йерархията на битийните форми може да се разглежда като логаритмична функция на степента на развитието на жизнените процеси до появата на човека:

$$T_z = N_1 \cdot \log G + N_2,$$

където T_z – време (геоложко) на Земята, G – степен на развитие на жизнените процеси, N_1 , N_2 – константи. Като критерий за степента на развитие на жизнените процеси може да се вземе информационно-структурният. Това се отнася и до предметената социалнозначима информация в оръдията на труда. Формулата позволява да се разкрие както историческата, така и генетическата връзка на всички експоненциално изменящи се екологически активни процеси, съподчинени в общата диахронна структура на тяхното развитие. В този смисъл за развитието на екологически активните процеси в условията на Земята е характерна обща генетическа последователност със своя диахронна структура, която съответства на представата за геоложкото осево време. В основата на подобна йерархически организирана диахронна структура лежат принципът на инвариантността, принципът на развитието и холографският принцип. Но днес става ясно, че те се намират в непосредствено единство с антропния принцип. Такова разбиране за имагинерната природа на

геоложкото време позволява палеонтологичните, стратиграфските и биостратиграфските методи (за отчитане на геоложкото време) да се разглеждат като емпирични потвърждения на неговите интервали. Последното се оказва в пряка зависимост с диахронната структура на екологически активните процеси и т. нар. "вълни на живота" — фиксирани по палеонтологични данни.

Посочените принципи изграждат методологическата основа при изясняването (в синхронен и диахронен план) на единството между естествените екологични и социално-екологичните процеси. Именно преходът от една степен към друга, по-висока — от екологичните явления към законите на екологията и от тях към симетрията, или принципите на инвариантността, представляват от само себе си това, което обуславя йерархията на нашето знание за възникването и функционирането на екологичните процеси в условията на Земята. Но в дадения случай трябва да се подчертае, че всичко това е свързано с йерархията на геоложкото време.

Земята от динамическа гледна точка се оказва структурно-функционално единство от екологически активни процеси, свързани с цикличното и постъпателно изменение на жизнената среда в геоложкото минало. Съобразно с йерархическия аспект на организация в нейното развитие се реализира пространствено-времевата прекъснатост и непрекъснатост на тяхното синхронно и диахронно единство. Посредством единството на прекъснатост и непрекъснатост на пространствено-времевия жизнен континиум на биосферата се обуславят насочените преходи в изменението на екологическата организация, докато се достигне такава, която е благоприятна за появата и съществуването на човека и обществото. Ние все още не сме сигурни дали например палеозоят или мезозоят са били благоприятни за социален живот. Но твърде убедително поне засега звучи постановката, че биосферата преминава в социосфера.

Спецификата на Земята като система, в условията на която се разгръщат жизнени процеси, е такава, че в нея се осъществява развитие, обуславящо преход от една форма на екологически активна организация към друга в общата диахронна съподчиненост на жизнените процеси. При това последните са неотделими от съгласуваността на световните константи. На тази основа

се реализира разгръщането на генетическата организация, характеризираща развитието на формите на живот и тяхната (жизнена) среда при определен климатичен режим. Диахронната субординация на екологически активните фактори на организация в условията на Земята (Z) може да бъде представена по следния начин:

$Z = [M(\kappa), \Phi, X, G, B, C, H\dots]$, където
 $M(\kappa)$ е механическа форма на организация,
 Φ – физическа форма на организация,
 X – химическа форма на организация,
 G – геологическа форма на организация,
 B – биологическа форма на организация,
 C – социална форма на организация,
 H – ноосферна форма на организация.

Връзката между тези седем екологически активни подсистеми има исторически, “холографски” и заедно с това генетически характер, тъй като последователността в развитието на жизнените процеси е насочена към усложняване и “уплътняване” на времето в съответствие с организацията на качествените преходи. Последните характеризират йерархичната съподчиненост на времените и екологически активните структури. Ако всеки елемент на екологически активната диахронна структура на Земята се представи като развиваща се система, преминаваща по експоненциален начин в различни качествени състояния, то всяка форма на организация ще включва толкова основни структурни равнища, колкото екологически активни форми на организация се намират преди нея. Например механическата (интерпретирана като космическа) форма на организация в екологически активната диахронна структура на Земята ще има 7 равнища на организация, всяко от които е съподчинено поотделно на предишните. Тук се образува двуединна екологически активна последователност. От една страна, механичната (космичната) форма на организация се явява основа за всички останали екологически активни форми, от друга – това развитие характеризира равнищата на вътрешната диахронна структура на самата форма на организация (в случая – механичната).

Диахронната структура на всяка развиваща се екологически активна форма на организация може да бъде записана така:

$$M(k) = [M_1 M_2 M_3 M_4 M_5 M_6 \dots]$$

$$\Phi = [\Phi_1 \Phi_2 \Phi_3 \Phi_4 \Phi_5 \dots]$$

$$X = [X_1 X_2 X_3 X_4 \dots]$$

$$\Gamma = [\Gamma_1 \Gamma_2 \Gamma_3 \dots]$$

$$B = [B_1 B_2 \dots]$$

$$C = [C_1 \dots]$$

$$H = [\dots].$$

Квадратните скоби означават взаимовръзката на всички подсистеми в процеса на тяхното усложняване, а така също и процеса на формиране на нови. От казаното дотук следва, че общата формула на екологически активните форми на организация може да бъде записана по следния начин:

$$Z = (M, M^1, M^2, M^3, M^4, M^5, M^6 \dots), (\Phi, \Phi^1, \Phi^2, \Phi^3, \Phi^4, \Phi^5 \dots), \\ (X, X^1, X^2, X^3, X^4 \dots), (\Gamma, \Gamma^1, \Gamma^2, \Gamma^3 \dots), (B, B^1, B^2 \dots), (C, C^1 \dots), \\ (H \dots).$$

Ако жизнените процеси в условията на Земята като система имат способност да противостоят на различните въздействия, съхранявайки своето синхронно равновесно състояние, те се проявяват и като хомеостатически системи. По такъв начин понятието “хомеостазис” се оказва непосредствено свързано с понятието “устойчиво състояние”, т. е. наличието на начин за съхраняване на екологичното равновесие. Но за съжаление, както вече отбелязахме, това устойчиво, равновесно състояние днес е нарушено в резултат от намесата на човека в естествените екологични и съответно жизнени цикли. Важна роля в това отношение играе научнообоснованата практическа дейност, която би следвало да отчита жизненото значение на екологически активните форми на организация. Особено поражение нанесе девизът на представящите себе си за “строители” – “ние гледаме на природата като на работилница”, а всъщност тя е домът на нашата цивилизация.

Споменатите жизнени процеси представляват и адаптивна система, способна да преминава от едно равновесно състояние в друго, но в определени граници. Това се реализира най-убедително в синхронния и диахронния аспект на тяхното изменение, което в крайна сметка довежда до създаване на условия за социален живот. Но за една значителна част от жизнените процеси способността към адаптация вече е достигнала своя краен предел. Парниковият ефект вече започва с бързи темпове да руши био-

сферното равновесие. Глобалните проблеми показват в крайна сметка, че животът на Земята е застрашен от деструкция или гибел. Всичко това поставя под съмнение съществените цели на човешкия разум.

Парниковият ефект влияе отрицателно на физикогеографските и икономикогеографските процеси. Наличните инвариантни отношения, преминаващи от изходните нива към всички последващи, се явяват в качеството на жизнени структури, съподчинени в общия процес на еволюцията и самата диахронна организация на Земята като информационно-структурен носител на геоложкото време. Не случайно палеонтологските останки се използват като основа за отделянето на хроностратиграфски единици, фиксиращи определени етапи на изменение на живота в геоложкото минало. Времевите отношения на приемственост в развитието на Земята са обусловени и от нейните жизнени процеси, характеризирани условията на живот на всеки етап от нейното развитие. Именно това се установява чрез диахронния подход към екологичната активност на геологичния и географския фактор в историята на земния живот. Всичко това показва, че жизнените процеси и условия имат ярко изразен метафизичен характер, на който не бива да се влияе по деструктивен начин.

5. Метафизика на геологичните и географските обекти

От гледна точка на своята динамика екологичните процеси като система са исторически формираща се цялост, състояща се от множество елементи, взаимодействащи и обединяващи се в единна синхронно и диахронно организирана структура. В такъв случай тяхното структурно-функционално поведение се оказва зависимо от екологически активните форми на организация. А устойчивостта и динамиката на жизнените процеси се реализират при непосредственото участие на геологичния и географския фактор в метафизиката на Земята.

За обосноваване ролята на геологическата форма на организация в екологичните процеси е необходимо разкриването на

диахронната структура на субординация на останалите форми на организация. Екологическата активност на геологическите и географските процеси зависи от тяхното място в динамиката на биосферата, социосферата (обществото) и ноосферата¹⁵. Това обяснява защо например в условията на съвременната екологична ситуация, нараства значението на геологията и географията.

В единния процес на развитие на Земята, формирайки се диахронно на базата на взаимодействието между механическата, физическата и химическата форма на организация, геологическата форма има 4 равнища на структурна организация. Те са обусловени от въздействието на биосферата, социосферата и ноосферата¹⁴. Всички процеси, които участват в тяхното изграждане, имат пряко или косвено отношение към изменението на предметите на геологията и географията. Последните не само се екологизират, но и космизират. При тях дори екологизацията и космизацията си влияят взаимно в контекста на метафизиката.

Устойчивите структурни връзки, определящи качествената специфика, динамика и развитие на геологическите и географските системи, се съподчиняват на споменатата вече обща диахронна организация, с която е свързано и геоложкото време. Многообразието на екологичните процеси се базира както на геологическите, така и на биосферните и социалните структури, включени в общата синхронна и диахронна организация на живота на Земята. Геологическата форма на организация (влияеща върху географския фактор) по такъв начин представлява специфично геологическо единство, което носи в себе си "памет" за многообразието на елементите в организацията на единния процес на развитие на Земята. Подобна "памет" най-често се представя като "каменна летопис" или геологична метафизика. Географският фактор е свързан с екологически активните форми на организация и поради това географията не може да се подценява при решаване на глобалните жизнени проблеми. Тъй като законът за развитието на Земята характеризира оформеното съдържание на същността на екологически активните форми на организация, то устойчивите отношения, изграждащи геологичните и географските процеси, участват непосредствено в диахронната структура на жизнената среда и свързаните с нея екологични процеси на планетата. Именно на тази основа следва да се говори за па-

леоекология, палеогеография, палеоклиматология, исторична география и др. Не случайно палеоекологичният фактор се разглежда като неотделим от историята на човечеството. Вече усилено се изследва и палеоекологията на праисторическия човек от съвременната философска антропология.

Тук следва да се отбележи, че взаимовръзката между геологическата форма на организация и биологическата е осъществена по такъв начин, че процесът седиментогенеза, участващ във формирането на земната кора и геоморфологичните процеси се намират в зависимост от закономерностите на диахронната организация на Земята и самото геоложко време. Последните влияят непосредствено и върху естественото направление в изменението на екологичните процеси и благоприятстват усъвършенстването на живота. Днес тази тенденция е нарушена. Стремейки се да ликвидира икономическата нищета, човек предизвиква екологическа. И вместо за икономическа експлоатация се говори по-усилено за екологическа. Получава се нееднакво отношение на хората към екологическите средства за живот и метафизичен (екзистенциален) начин на битийстване.

Мястото на геологическата форма на организация сред другите форми, влияещи активно върху географската среда, и свързаните с нея жизнени процеси – механически, физически, химически, биологически и социални – се определя фактически от единството на синхронната и диахронната организация на Земята и формите на живот. Това от своя страна представлява обективен критерий за определяне мястото на геологията и географията при решаването на екологичния глобален проблем, пред който сега е изправено човечеството.

Взаимоотношението между геологията, географията и екологията се определя от взаимоотношението между съответстващите метафизични форми на организация, включени в обектите на тези науки.

Съвсем основателно като сравнява геологическата форма на движение и организация, присъща на някои планети от Слънчевата система, В. С. Лямин стига до извода, че най-висша степен на космическо развитие геологическата форма на движение получава в условията на Земята. Това се илюстрира и от предлаганата по-долу схема. Такова равнище на организация се дължи

на обстоятелството, че в резултат от развитието на екологически активните процеси се формират благоприятни условия за възникването и развитието на биосферата, социосферата и ноосферата. От друга страна, според В. Лямин, следващото “развитие на геологическата форма на движение вече се извършва в особени географски условия, които обогатяват нейното съдържание”¹⁶. Географската среда притежава своя метафизика.

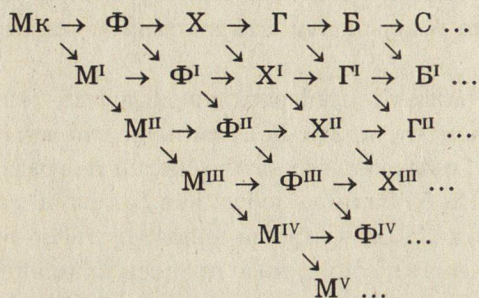
По такъв начин съвременната екологическа ситуация предполага качествено нов синтез между геологията и географията. Същевременно това все по-убедително налага необходимостта от разработването на теоретичната геология и география, и то при отчитане на състоянието и перспективата на съвременните екологични проблеми.

Метафизиката на минералогенезата представлява своеобразен “генетически” носител, който В. Лямин разглежда като особен генетически мост, свързващ геологическата и географската форма на движение”¹⁷. Но би било по-добре, ако се говори за географска форма на организация, влияеща непосредствено върху динамиката на екологичните и социалните процеси на планетата. Такава форма на организация се осъществява най-убедително по линията на ландшафтния фактор. Значимостта на подобно съображение се усилва и от факта, че в обекта на географията влизат физикогеографски и икономгеографски процеси, детерминирани както от геологическата и от биологическата форма на организация, така и от социалната и т.н. Явно, че ландшафтните процеси не могат да бъдат пренебрегвани при решаването на съвременните екологични проблеми в естественонаучен и християнски хуманитарен аспект.

6. Диахронен модел на екологически активните форми на организация в условията на Земята и взаимодействието на фундаменталните науки

Синхронното и диахронното единство на екологически активните форми на организация и най-вече на биологическата и социалната, определя спецификата на взаимовръзката между

икономическите и екологическите процеси, между екологизацията на производствените отношения, производителните сили и жизнената среда. Синхронната структура на екологичното взаимодействие между обществото и природата характеризира системата на даден етап от развитието ѝ. Тя е израз на взаимовръзките между елементите в определен “срез” на процесуалната (диахронна) структура, обхващаща изменението или развитието на това взаимодействие. От казаното дотук става ясно, че диахронното единство на формите на организация, включени в жизнения фактор, може да бъде моделирано по следния начин:

От схемата се вижда, че със съответните букви са означени основните форми на организация в диахронната структура: М – механическа, Ф – физическа, Х – химическа, Г – геологическа, Б – биологическа и С – социална, явяващи се предмети на фундаменталните науки, които участват при решаването на екологичните проблеми. Тези форми на организация са включени и в географския фактор. Така например процесите Φ^{I} или X^{I} , или X^{II} и т. н. са резултат от “снемане” на предишното ниво на организация, което влияе върху състоянието на жизнената среда и формите на живот. И в този случай преминаването към по-високо равнище “съвпада с реализацията на коренното свойство на развитието – натрупване на новото, изразяващо се в принципиални преобразования на организацията”¹⁸. Така исторически и генетически може да се моделира появата на една или друга екологически активна форма на организация и нейното усъвършенстване в циклическия постъпателен и необратим жизнен процес на развитие в историята на Земята. От тази гледна точка

днес екологизирането на начина на производството би следвало да “сHEME” в себе си противоположността между естественонаучното и общественонаучното, геологичното и географското знание, тъй като последните са включени (както се вижда от горната схема) в обща диахронна структура, към която се отнасят и формите на живот.

Диалектичeското “снемане” на една или друга екологически активна форма на организация като подсистема в съответното структурно равнище обуславя усложняването на жизнените процеси. Това от своя страна определя необходимостта от логическо съподчиняване на законите и принципите на фундаменталните, междинните и приложните науки при решаването на жизнено необходимите екологични проблеми. Но същевременно се открива възможността да бъде обоснован обхватът на палеоекологията и връзката ѝ с антропологията.

Горната схема показва начина на съподчиняване (и едновременно структурата на взаимодействие) както на предметите, така и на методите на науките, участващи в решаването на екологичните и социално-екологичните проблеми. Става ясно, че т. нар. екологизация на науката не е достатъчна за да се решат възникналите жизнени проблеми. Необходимо е самите науки и свързаната с тях практика да бъдат поставени на реална жизнена основа, която предполага изправяне на досегашния обърнат дуален модел на света и социално поведение. Екологизацията е екстензивен процес, а диахронното изменение на жизнените процеси се осъществява интензивно. Екзистирането се превръща в критерий за историчност.

Екологичните процеси на развитието съответстват на диахронната структура на взаимодействие между природните и социалните жизнени процеси. От своя страна тяхната йерархия съответства на ейрархичното съподчинение на основните естествени науки: (механика (М), физика (Ф), химия (Х), геология (Г), биология (Б) и социалните науки (С). Значимостта им за решаването на социално-екологичните проблеми нараства в зависимост от степента на сложност на техните обекти. В такъв случай знанието, което дават механиката, физиката, химията, геологията и биологията, изгражда основните елементи на възможната обща стратегия за усъвършенстването на екологичното взаимо-

действие между обществото, природата и човека. В представения по-горе модел на генетично взаимоотношение, както вече стана ясно, намират място и т. нар. “междинни науки”: физикохимия (ФХ^I), геохимия (ГХ^I), геофизика (ГФ^{II}), геотектоника (ГМ^{III}), геоботаника (БГ^I), биохимия (БХ^{II}), биофизика (БФ^{III}). Социобиологията (СБ^I) фактически дава знание, необходимо за обосноваване на взаимоотношенията между социалните и биологическите процеси (които вече са изпитали въздействието на обществото върху себе си). Това се отнася и до двата класа биологично и социално, които участват в организацията на човека и влияят на неговото поведение, като предмет на философската антропология.

Структурата на взаимодействие на естествените науки при усъвършенстване на производителните “сили” се разглежда, от една страна, като среда на социалния начин на живот, но от друга – като необходима предпоставка за неговото екологизирано усъвършенстване.

Развитието на екологичните процеси, които участват в изграждането на жизнената среда, включва 4 големи етапа от развитието на Земята, обуславящи възникването на 4 сфери: геосферата, биосферата, социосферата (обществото) и ноосферата. Но тяхното развитие не е еднолинейно и може да се опише посредством разширената интерпретация на холографския принцип. Синхронният “срез” на всяка “сфера” включва предишните форми на организация, само че на качествено ново жизнено равнище. По такъв начин “геосферата” включва в своята структура 4 основни вида процеси: геологически (Г), химически (Х^I), физически (Ф^{II}), механически (М^{III}). Останалите космически процеси, съответстващи на глобалната структура на развитие на живота в условията на Земята, изпълняват функцията на среда за съществуване на биосферните и ноосферните процеси. Социосферата (обществото) включва 6 основни вида процеси: социални (С), биологически (Б^I), геологически (Г^{II}), химически (Х^{III}), физически (Ф^{IV}), механически (М^V). Тук социалните процеси имат предназначението да съподчиняват останалите по такъв начин, че да се получи структурно-функционално усъвършенстване, което те не биха постигнали сами по себе си. При това многомерността на жизнените процеси се увеличава. Именно тази структурна

последователност, влизаща в предметите на механиката, физиката, химията, геологията, биологията и обществените (хуманитарни) науки, отразява възможностите на знанието, което предстои да бъде включено като екологизирана и екологизираща непосредствена производителна сила. Но ако и тя не бъде изградена върху естествени жинени основания, няма да оправдае надеждите. Използването на естественонаучното знание трябва да отчита при това и структурната субординация на екологически активните форми на организация в биосферата (Б, Г^I, Х^{II}, Ф^{III}, М^{IV}) и геосферата (Г, Х^I, Ф^{II}, М^{III}). По такъв начин усъвършенстването на това екологически активно взаимодействие има отношение към естествените науки – механика, физика, химия, геология и биология – и споменатите вече “междинни науки” като геохимия, геофизика, геотектоника, биохимия, биофизика, биомеханика и др.

Именно взаимоотношението между социалните науки, физика, химия, геология и биология, следващо структурата на взаимодействие на екологически активните форми на организация в геосферата, биосферата и социосферата, е необходимо да се отчита от общата теория на екологизиращото взаимодействие между обществото и природата. При това хуманизацията на естествознанието и натурализацията на хуманитарните науки трябва да съответствува на необходимите жинени критерии¹⁹.

Диахронната структура на екологичното взаимодействие между обществото и природата в крайна сметка зависи от единния процес на развитие на жинените процеси в историята на Земята и необходимите екологични условия за тяхното функциониране и усъвършенстване. Научното мислене следва да се разглежда като форма на живот, която се отнася към сферата на разума, т.е. ноосферата.

Своето закономерно място в организацията на жинената среда заемат геологичните и географските процеси. Тяхната екологическа активност днес се проявява на равнища, съответстващи на геосферата, биосферата, социосферата и ноосферата. От екологическата активност на геологичния фактор особено зависими са ландшафтните процеси, които сами по себе си влияят и на инфраструктурата на системата “общество – природа”. Както

стана ясно, от гледна точка на диахронната организация на жизнената среда геологичният фактор заема своето закономерно място не само в глобалната екология, ландшафтознанието, географията, но и в палеоекологията и палеогеографията. Чрез тях той влияе и върху историята и нейната метафизична природа.

Необходимостта от последните две науки най-убедително се мотивира чрез предложения по-горе диахронен модел на екологически активните равнища на организация, изграждащи една обща двустранна йерархична зависимост между геосферата, биосферата, социосферата и ноосферата. Всяка от тях се характеризира със своя специфична екологична активност, но при разглеждането на бъдещето и формите на живот е необходимо да се отчита, че Земята е космическа система и йерархията на живот не може да бъде чисто геоцентрична. Проблемът за метафизиката на Земята все още не е решен, но отсега е ясно, че той налага нова нормативност на съвременната онтология.

От гледна точка на битийната йерархия метафизиката на природната история преминава в метафизика на човешката история! Те се обединяват чрез категорията "битие" във философската антропология. В това отношение най-слабо е изучена археологическата наука, която се отнася към антропологията.

7. Метафизични проблеми на археологическата наука

Предметът на археологията се пресича с предметите на такива науки като палеонтология, биостратиграфия, палеоантропология и др. Някои учени са склонни да отнесат нейния действителен предмет към предмета на антропологията. Както всяка друга наука, археологията се стреми да излезе от равнището си на описателност и да изгради своя теоретична система и адекватен начин на мислене, характеризиращо този тип научна рационалност.

Ратниците на каузата за "тесния специалист" би следвало да знаят, че видният ар-

хеолог Кръстю Миятев (1892–1966), отдал много години от живота си за археологически проучвания във Велико Търново, е доктор по философия. Подобно съчетание за тесния специалист понякога се смята за недопустимо и може би Б. Шоу е прав, като казва, че “тесният специалист е идиот в широкия смисъл на думата”. Разбира се, вярно е и обратното — че широкият специалист е “идиот в тесния смисъл на думата”, ако приемем ироничния тон на Б. Шоу.

Докторатът на Кръстю Миятев по философия е защитен във Виена. Така че напълно основателно той отговаря на всички изисквания, за да бъде наречен философ. Последният обаче посвещава по-голямата част от своя живот на археологическата наука, без да се изяви като ренегат във философията.

Българският учен със солидна широка теоретична подготовка през цялото време на научната си изследователска дейност не е отделял философията от археологията, а е успявал да съчетае тези две на пръв поглед разнородни науки. Освен във Велико Търново Кръстю Миятев извършва археологически изследвания и в Мадара, Плиска, Преслав, Малък Преславец и др. Неговата метафизична ориентация го насочва именно към основните центрове на българската духовна култура, чието “самосъзнание” е философското мислене. Както ще видим по-долу, самата археология предполага наличието на определени метафизични основания.

Философията на българския учен е този широк теоретичен контекст, върху който се извършват конкретнаучните археологически изследователски дейности, свързани с реконструиране на миналото в неговите материални

и духовни аспекти на проява. Делото му показва, че имплицитно в резултатите от неговите научни изследвания се съдържат проблеми, отнасящи се до метафизичните основания на археологията. Така можем да си обясним по какъв начин обширните философски знания на Кръстю Миятев служат като теоретична ценностна основа при изучаване на златната (Симеонова) църква и дворците в Плиска – Крумовия дворец, Царския дворец в Търновград. Философският дух прониква и неговите изследвания на голямата базилика. Този български учен съумява да разгледа в един философско-метафизичен контекст Симеоновата българска столица като духовно средище на старобългарската писменост. Не случайно един от създателите на българската азбука е носил званието Философ какъвто е бил и Кръстю Миятев. Предметът на археологията има свое осево време, без което общоприетата периодизация би била невъзможна. Явно или неявно се прилага определено метафизично схващане за социалното време и свързаните с него дейности.

С философското вдъхновение на своята естествена метафизика Кръстю Миятев отговаря на една потребност от изследване на историята на българската духовна култура и съпътстващите я идеи. Той има около 210 научни и научнопопулярни публикации, сред тях и 11 монографии, които тепърва очакват своята оценка по достойнство от философи и археолози. Пронизани от богата философско-естетическа култура са неговите съчинения: “Монументалната живопис в древна България”, “Светската живопис у старите българи”, “Декоративната система на българските стенописи” и др.

Във връзка с гореказаното следва да отбележим, че българската археология дължи много и на философа Андрей Протич (1875–1954). Той е роден на 8 ноември в гр. Велес и умира в София. Заслужава да се изтъкне, че той изучава философия най-напред в Хайделберг и Лайпциг. През 1901 г. Андрей Протич завършва история на изкуството и философия в Лайпциг. Този български изкуствовед и философ става директор на Народния археологичен музей през 1920 г. и е такъв в продължение на 8 години. Това свидетелства за доверието на археолозите към философията преди 9.09.1944 г. Неговите онтологични идеи намират убедителен израз в съчинението : “Архитектоническата форма на софийската църква “Св. София” (1912). В духа на философско-естетическите ценности на идейната история Андрей Протич обръща внимание на сасанидската художествена традиция у прабългарите. Той отстоява схващането за връзката между богословско-философските християнски идеи и църковната архитектура. Българският учен изследва и особеностите на югозападната иконографска школа през XIII–XIV в. Той има несъмнен принос в изучаването на естетическите ценности в духовния живот на българите от времето на цар Иван Асен II. Това са само два примера, които на дело показват плодотворното взаимодействие между философията и археологията.

Монографията на френския мислител Жан-Клод Гарден “Теоретична археология” е първата по рода си, която си поставя за цел да разработи теоретичните проблеми на археологията в един значително метафизичен план. Известно е, че досега традиционната археология функционира предимно като описателна наука, без да е изградила своя цялостна теоретична система.

Но, както това вече са направили редица науки, и тя след натрупването на определено количество емпиричен материал се устремява към качествено ново равнище — теоретическото.

За голяма част от археолозите това обстоятелство изглежда необичайно. И както правилно подчертава авторът на встъпителната статия Я. А. Шер, понятието “теоретична археология” е непривично не само за любителя на популярни книги, разкриващи “тайните” и “загадките” на древните паметници, но и за археолога професионалист. “В световната литература, отбелязва по-нататък същият автор, все още не е имало книги с подобно название”²⁰. Може да се каже, че у нас стремежът към теоретично мислене е най-ярко изразен в тракологията, където дори вече се поставят и някои философски проблеми. Нещо повече, самият тракийски орфизъм се реконструира с помощта на археологията.

Необходимостта от създаването на теоретична археология Ж.-К. Гарден обосновава, като изтъква, че досега не е ясно “къде започва и къде завършва археологията сред такива родствени дисциплини като история, антропология и др.”²¹ Подобна ситуация показва, че все още не е очертан ясно предметът на археологията, а така също и нейните методи. Изясняването на взаимоотношението между предмета и методите на археологията, съподчиняването на знанието (включено в нея) в една теоретична система би позволило тази наука от предимно описателна да се превърне в теоретична със свой собствен категориален апарат.

Основните проблеми в книгата на Гарден са били включени в курса лекции, прочетен от него в Женевския университет през 1976–1977 г. Още тогава той си поставя задачата да създаде теоретична археология, съсредоточавайки своите усилия в логико-семантичното обосноваване както на археологическите открития, така и на самите археологически доказателства. Ж.-К. Гарден се е занимавал в продължение на дълги години с използването на компютри в археологията. По отношение на историографския анализ той е използвал предимно следните методи:

- а) собственолингвистичен анализ;
- б) семиологически анализ;
- в) математически метод, прилаган най-често при решаването на класификационни проблеми²². Подобен подход позволява

според автора противопоставяне между традиционната емпирична археология и нейните метафизични основания.

Не случайно още през втората половина на 70-те години някои археолози (Deetz, 1967; Humes, 1970 и др.) проявяват интерес към методите на т. нар. пораждащ или трансформационен анализ. Това е един от първите проблеми, които показват убедително необходимостта от теоретични разработки в областта на археологията.

Трудно е да се каже, както смята Х. Тодорова, че изследването на Жан-Клод Гарден е наука за археологическата наука, и то да се отнесе изцяло към науковедската проблематика. Той не остава в границите на науковедската методология, тъй като използва постиженията на семиотиката, системния анализ, логистичния анализ, а в някои случаи използва и философската методология. Науковедската методология авторът засяга частично, при това тя е съподчинена на по-общи и абстрактни методологии. Разбира се, изследването на проблемите е възможно да се осъществи и в рамките на науковедската методология. Гарден не е търсил такава строга диференциация, както някои биха могли да си помислят. На първо място, науковедските проблеми би следвало да включват: закономерностите на функциониране и развитие на археологията като наука, структурата и динамиката на свързаната с нея научна дейност, взаимодействието на археологията с отделни социални институти и т.н. От гледна точка на наукознанието би следвало да доминират проблемите на: организацията на научната дейност, политиката в областта на археологичната дейност и др. Тук биха могли да се отнесат и информационните процеси, свързани с управлението на научния потенциал, и др. Такива изследвания са възможни, но не са в центъра на вниманието на Гарден. Авторът не остава в рамките на общонаучната науковедска методология и се издига до по-абстрактната философска методология. Това той осъществява на дело там, където говори за философски предели²³ на "логистичния анализ" в теоретичната археология. В това отношение Ж.-К. Гарден се стреми да обоснове логико-семантичните аспекти на археологическото откритие и археологическото доказателство. Той показва убедително, че проблемите на теоретичната археология имат непосредствено отношение към

“културната антропология”. Прилагайки логистичния анализ, Ж.-К. Гарден обосновава обекта и целта на изследванията в системата на теоретичната археология. Особен интерес в това отношение представлява самата логическа структура на разглежданите проблеми. За нея той предлага в края на своята книга своеобразен модел на дървото на целите, илюстриращи йерархическата съподчиненост на проблемите и тяхната дихотомичност. Според принципа на дихотомичността Гарден отделя вътрешен анализ (на археологическите построения) и външна гледна точка. Следващото йерархично равнище (посредством проблема за структурата и функцията) е свързано пряко с дихотомията на Пе (експликацията) и Пк (компиляцията), използвани в археологическата наука. Именно тук особено важна роля играе логистичният анализ. Всъщност археолозите-емпирици са компилатори.

Под археологическо построение Гарден разбира всеки вид текст, т. е. отделен труд по археология – статия, книга, имащ за цел да запознае научната общност с резултатите от разкопки или разузнавателно наблюдение. Именно във връзка с това Ж.-К. Гарден разглежда логистичния анализ в теоретичната археология. Този анализ представлява такъв метод, който има за цел да изрази под формата на последователност от операции разсъжденията, намиращи се в основата на археологическите построения. От тази гледна точка в теоретичната археология авторът включва начините за създаване на съответни знакови построения. Тук той отнася и самото “изкуство” на археолога да постигне оптимални резултати посредством логистичния анализ.

Авторът представя познавателния процес в теоретичната археология като спирална структура, която обхваща подбора на данните, тяхното описание, организирането им в логическа последователност, интерпретация и оценка на достоверността²⁴. Това е един цикъл на спиралата. В следващия цикъл се осъществява “повторение”, но на ново качествено равнище. Тук би следвало да се отбележи, че авторът неявно прилага диалектиката като метод в неговата диахронна интерпретация, без да отбелязва това и без да се възползва от редица други възможности, които този метод открива. Но подобен подход позволява познавателната дейност да се формализира на езика на матема-

тиката – особено важно за археолога, който се стреми към теоретично и метафизично мислене.

Гарден няма претенции да създава една цялостна завършена теоретична археология. Той изрично подчетава, че неговите изследвания се отнасят “към характера на мисловните операции, използвани в онази част на научното изследване, която се намира между сбора на изходните данни и редактирането на научните публикации”²⁵. Тук следва да подчертаем, че тези проблеми за по-голяма част от археолозите изглеждат интуитивно ясни и следователно ненуждаещи се от изследване. Но на теоретично равнище се оказва точно обратното. Според нас твърде важно е обстоятелството, че екологическият, географският, културният, биологическият и др. фактори се смятат за параметри на жизнената среда. Те имат изключително важна социокултурна регулираща функция и “задължително присъстват в процесите на културното взаимодействие”. Във връзка с това особено внимание се обръща на “екологичната парадигма”, въведена от Г. Уили (Willey 1953, 1956). С нейна помощ значително по-пълно може да се разкрие изменението на материалните и духовните аспекти в динамиката на културата. За всичко, осветляващо жизнената среда, в която е преминал животът на човека, Ж.-К. Гарден основателно използва понятието “екофакти”. Това са факти на естествената среда, на които влияе или не господството на човека в противоположност на “артефактите”, т.е. обектите на материалната култура, създадени от ръката на човека”²⁶. Тук следва да отбележим, че отделянето на материалната и духовната култура е относително, тъй като по самата материална култура може да се съди за духовния живот, т.е. тази “материална култура” може да е получена в резултат на духовна дейност. Такива са, например, култовите предмети. Най-убедително е в дадения случай културата да се разглежда като знакова (семиотична) система, в която да се отделят няколко аспекта на организация: семантически, синтактически, прагматически, сигнификативен и информационен.

Необходимостта от създаването на теоретична археология произтича и от обстоятелството, че при интерпретацията на данните и наблюденията археологът, съзнава това или не, оперира с определени концептуални модели. Едно е тези модели

да бъдат използвани стихийно, друго е те да бъдат научно обосновани от гледна точка на тяхната истинност. Това в значителна степен би позволило да бъде преодоляна ентропията в археологическите изследвания. В тази връзка, без да противопоставя теоретичната археология на традиционната, Гарден я разглежда като система от изследвания, отнасящи се към материалните обекти, които заедно с другите данни могат да осветлят историята, рационалността и начина на живот на хората от миналото. Тук се отнасят отделните събития, всекидневната дейност, начинът на живот, институтите и вярванията²⁷. Допустимите цели в археологическите изследвания включват и “множество планове: социологически, естетически и т. н.”²⁸ Това показва, че теоретичната археология си взаимодейства със социологията, естетиката и най-вече с метафизиката.

Разглеждайки начините за научни разсъждения в археологията, Ж.-К. Гарден обръща особено внимание на две категории изследователски операции. Едните от тях се отнасят към непосредственото изучаване на самите материални обекти: практиката на разкопките, методите на търсене, техниката на отбор, методите на консервация на място или в лабораторията. Другите разсъждения са свързани с прехода “от фактическите материали към изказването на обосновани предположения за тях в най-различни направления: хронологически или географски атрибуции, реконструкция на историческите събития, изводи за социалната организация, икономиката, религиозната практика, технологиите и т.н.”²⁹ Съотношението между двата типа изследователски операции има линеен характер: събиране на изложените данни, коментари и дискурсивни съждения. Тук би следвало да се добави, че между тях има отношение на “прави” и “обратни” диалектически връзки, а освен това дискурсивните съждения винаги съществуват в “контекста” на дадена светогледна система, характерна за субекта на археологическото познание. Светогледната система в определена степен задава норми на изследователската дейност и влияе върху стратегията на изследването. В този смисъл авторът отбелязва: “Нито един обект не може да бъде описан без използването, макар и на неявна опора върху съществуващите знания и без отчитане на задачите на

изследване, които на свой ред определят надеждната методология на описанията по същество и по форма”³⁰.

Като определя два основни типа *построения* – компилативни и експликативни, Ж.-К. Гарден отнася към първите “всяка последователност от взаимносвързани изказвания, предназначена за описание на предметите от материалната култура...”³¹. Те трябва да бъдат обединени по такъв начин, че да облекчат изучаването на свързаните с тях исторически проблеми.

За разлика от първото (компилативното) построение в този смисъл, който му придава авторът, експликативното (второто) построение представлява “организирано множество от изказвания, насочени към реконструкцията на събития или начина на живот на древните хора и обществени групи на основата на тези особености, които се явяват в дадения комплекс от археологически материали и наблюдения”³². Експликативните построения са свързани с прехода от археологическите факти и наблюдения към хората (от древността), към тяхната история. Археологическите материали се третират като знакови системи, “следи” от събития и образи на живота от миналото. Сами по себе си тези “следи” представляват резултат от отражателни и свързаните с тях информационни процеси.

От тази гледна точка теоретичната археология може да се разглежда като синтетична наука за разлика от аналитичната, изучаваща паметниците “такива, каквито са”. Теоретичната археология е обърната към хората, създали или въздействали някога върху самите археологически паметници. По такъв начин теоретичната археология се оказва свързана с антропологията, точно с философската антропология.

В теоретичната археология понятието “време” Гарден използва в два смисъла:

- а) като датировъчен признак;
- б) като хронологическа единица.

Тук явно става дума за диахронен подход. Това е подходът, чрез който може да се разкрие процесуалната структура на системата и обикновено се намира в единство с принципа за единство и съответствие на историческо, логическо и диалектическо.

В теоретичната археология важно място заемат типологичните построения. Типологията тук се проявява като “всяко организирано множество от обекти, което позволява на автора да прави заключения относно факти, несъдържащи се в първичните представи за тези обекти”³³. Във връзка с това е необходимо да бъдат разкрити систематическите съответствия между вътрешните свойства на обектите и техните външни характеристики. Главната цел е на основата на откритите минимален брой свойства да бъдат получени най-голямо количество характеристики и по-нататък от съпоставянето на вътрешните и външните признаци да бъде извлечена информация за социалните пространствено-времеви координати на тези материали.

Проблемите на теоретичната археология се съотнасят със стремежа да се свързва значението на изказванията в тази наука с операциите, използвани за тяхната проверка. От тази гледна точка теоретичната археология има пряко отношение към аналитичната философия, логическия емпиризъм и семиотиката. Впрочем последната в качеството си на наука за знаковите системи (и тяхната интерпретация) се обособява като непосредствена методологическа основа на археологията. В книгата се обръща внимание на необходимостта от създаването на “мрежа от данни”. Това ще доведе до преразглеждане на съществуващата практика за публикуването на археологическите материали. Според автора “мрежата на данните” представлява свързани помежду си изследователски центрове (но не просто “документални”); които с повече или по-малко общи усилия създават база на данните по даден отрасъл от знание”³⁴.

Привеждайки различни нормативни принципи в организацията на археологическото знание, Ж.-К. Гарден смята, че “интерпретацията може да се смята за последна фаза на всяко експликативно изследване, а всяка заключителна аргументация, играеща роля на оценка на достоверност, е нейна неотменима част”³⁵.

Разглеждайки границите и възможностите на теоретичната археология (и като следваме спиралната структура на изследване), трябва отново да се върнем към нейния предмет. Тя се определя като “наука за символическите построения (във формулирания по горе смисъл) и едновременно изкуство да създава тези построе-

ния “добре” от логистична гледна точка”³⁶. В това отношение теоретичната археология попада в обсега на философската антропология.

От гледна точка на нейния предмет определянето на границите на теоретичната археология е не по-малко важно, отколкото възможностите ѝ. Предметът на теоретичната археология се намира в пряка зависимост от методите ѝ и възприетата метафизична парадигма. По такъв начин е налице не само дадено семиотическо единство между предмет и методи, но съществува и определено съответствие между тях. В този смисъл теоретичната археология изисква един по-задълбочен анализ, който е в състояние да обезпечи необходимите антропологически и исторически реконструкции. Ето защо теоретичната археология има за задача да “реша при изследването на древните паметници по-сложни задачи, отколкото просто събиране и изучаване на археологическите материали и в крайна сметка да се заеме с решаването на проблеми, стоящи пред културната антропология или историята на обществото”³⁷. Във връзка с това реконструкциите, които е в състояние да осъществи теоретичната археология, ще позволят да бъдат формулирани “законите” на човешкото поведение, по-малко примитивни, отколкото традиционните обяснения на влиянията, сходствата или културните традиции”³⁸. Археологията открива данни за изменението на човешката рационалност в миналото.

Макар и да не схваща еднозначно природата на дуализма, Ж.-К. Гарден основателно противопоставя Аполон на Дионис. За дуализма е необходимо да се признаят двете противоположности за субстанции, които са причини сами на себе си и които не се нуждаят от външна причина за своето съществуване. Наличието на борба между две противоположности още не значи дуализъм, какъвто е случаят с борбата между доброто и злото. В общата последователност, която посочва авторът, добро и зло, ИН и ЯН и т.н. Дионис се поставя на мястото на злата сила, докато според орфическата митология е точно обратното. Аполон е по линията на “титаничното начало”, т. е. на разрушителното. Дионис като син на бог, разкъсан от титаните и впоследствие възкръснал, е олицетворение на съзидателното, констук-

тивното и обновяващото начало. Тези две “начала” при това не са равностойни нито във времето, нито в пространството. И макар авторът да не иска да се окаже в лагера на “дуалистичните философии, провъзгласяващи необходимостта от постоянна борба между две “сили”, еднакво необходими за поддържане на живота, такива като Добро и Зло, Ин и Ян, Аполон и Дионис (*разр. моя – Е. Д.*), *animus* и *anima*”³⁹, то той остава в плен на същия този “дуализъм”.

Археологията вече се обособява като наука, която включва в себе си формално естественонаучно и хуманитарно знание. Археологията изучава веществените обекти, но като резултат от определена социална дейност те носят в себе си памет за нея и за самия духовен живот на обществото. Ето защо за археолога те функционират като знакови системи, които отразяват в своята структура социално-екологичните и рационалните характеристики на начина на живот. Теоретичната археология обхваща в своя предмет както процеса на научните открития, така и процеса на самите научни доказателства. Това, което в традиционната описателна археология е изглеждало “интуитивно ясно” и “от само себе си разбиращо се”, се нуждае от осмисляне и метафизично обосноваване. На тази основа именно се открива път за по-нататъшно развитие на археологическата наука, която вече се стреми да преодолее своето описателно равнище, за да получи завършеност в метафизиката.

Според нас на преден план се очертават следните недостатъци при опита на Гарден да създаде теоретична археология (независимо от изтъкнатите по-горе достойнства):

Авторът използва готова схема от областта на кибернетиката и това е обяснимо, тъй като дълго време се е занимавал с “въпросите на научната информация като цяло и перспективите за нейната автоматизация”⁴⁰. Получава се така, че кибернетиката се поставя в ролята на методология по отношение на археологията. А известно е, че тази наука е само една от общонаучните дисциплини, които от своя страна имат за методология философията като метафизика.

Независимо че авторът никъде не употребява понятието методология, най-често то се “използва” за обозначаване на наука,

която има за предмет на изследване определени методи или системи от методи. Жан-Клод Гарден успява да достигне до съдържанието на диалектичните противоположности, посредством чиято "борба" се преминава в ново качество — носител на хармония в развитието, а не в мъртвия покой. Новото качество, получено в резултат от борбата на противоположностите, "снема" в себе си техните ограничения. Ето защо в книгата авторът, макар и да формулира ценни идеи и да поставя важни задачи в областта на археологическата наука, остава докрай в "Прокрустовото ложе" на формално-логическото мислене като основно съдържание на изкуствения интелект. От само себе си се разбира, че субектът на археологическото познание е носител на качества, които не могат да бъдат моделирани с помощта на изкуствения интелект. Ето защо теоретичната археология не може да се задоволи само с "кибернетичната" методология. Археологът едва ли действа по принципа на машината. По-скоро тя моделира някои от неговите познавателни функции. Още Ламетри е направил неуспешен опит да разгледа човека, като поставя себе си също в положение на машина. Но този път тя е "кибернетична". Всичко това, което изтъкнахме по-горе, не означава, че трябва да се отхвърли изследването на автора. Напротив, то притежава редица достойнства, най-важното сред които е това, че вече се осъзнава необходимостта от теоретична археология. И това наистина показва, че от описателна наука археологията преминава в ново качество и търси своите метафизични основания.

Достойнство в случая представлява и изтъкнатото обстоятелство, че изкуственият интелект може да бъде незаменим помощник на археолога по пътя на създаването на теоретична археология и при решаването на редица конкретни и метафизични проблеми.

Жан-Клод Гарден прави успешен опит да намери мястото на теоретичната археология в системата на т. нар. "нова" археология. Това е осъществено предимно на основата на общонаучната "кибернетична" методология, която обаче не е единствена. Макар и да не засяга всички въпроси на теоретичната археология, изследването на Гарден представлява несъмнен принос в обосноваването на редица важни проблеми, откриващи пътя към съз-

даването на теоретичната археология на основата на определени метафизични парадигми.

Значимостта на метафизиката за българската археологическа наука е очевидна, тъй като тя стимулира и активизира изследователската дейност на едно ново равнище, което има ярко изразен теоретичен характер. Същевременно поставените проблеми в нея позволяват да се осмисли сегашното равнище на теоретичните изследвания в българската археология с оглед на философската антропология.

Конкретно метафизиката на българската археология е ценна предимно с това, че въвежда нови изследователски направления и открива възможности за проникване на постиженията на системно-структурния анализ, логиката, теорията на информацията, наукознанието, семиотиката, философията и др. в археологическите изследвания. Тя показва, че пред българската археология стоят за решаване важни задачи, имащи за цел обогатяването ѝ с теоретични, теоретико-методологични и метафизични изследователски аспекти. Във връзка с това биха могли да се реализират според нас следните направления: теоретико-информационни проблеми на археологията, семиотични аспекти на археологическото познание, системно-структурен анализ в археологическите изследвания, семиотичен подход в археологическите изследвания, философски основания на теоретичната археология, хипотетико-дедуктивен подход в археологическата наука и др. Решаването на подобни задачи ще спомогне за една значително по-голяма систематизация на получените резултати и натрупаните знания в българската археология. И не на последно място вече може да се пристъпи към анализ на отделните археологически построения. Такъв подход създава възможност за още по-ефективно използване на изкуствения интелект в българската археология. Теоретичната археология може да стимулира изграждането на "самосъзнание" при осъществяването на отделните археологически изследвания и при компилацията и експликацията. Това открива пътя към обосноваване на метафизичните основания на археологията и разглеждането ѝ като част от антропологията в нейния философски обхват.